

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เอกสารประกอบการศึกษา
พระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๓ ตอนที่ ๒
เรื่องประเภทของจิต

รูปาวจรจิต
อรูปาวจรจิต
โลกุตตรจิต

รวบรวมและเรียบเรียงโดย นายวิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ

ได้รับอุปถัมภ์จากมูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม
และผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาค

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ : ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๙ จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด

รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิต คือจิตที่เข้าถึงความเป็นฌาน ซึ่งเกิดจากการเจริญสมาธิ (สมถภาวนา) คำว่า ฌาน แปลว่า จิตที่แนบแน่นอยู่ในอารมณ์กรรมฐานมีการ**เพ่งกลืน** หรือการกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นต้น ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หรือเป็นข้าศึกของฌานคือ ธรรมที่คอยขัดขวางไม่ให้ฌานจิตเกิดขึ้น เรียกว่า**นิวรณ์** มี ๕ ประการ ได้แก่

๑. **กามฉันทนิวรณ์** คือ ความติดใจในกามคุณอารมณ์ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสสถูกต้องที่นำอภิมม เมื่อใดที่ไปเพเลิดเพลินติดใจในสิ่งเหล่านี้แล้ว จิตก็จะไม่สามารถเข้าถึงฌานได้

๒. **พยาบาทนิวรณ์** คือความมุ่งปองร้ายผู้อื่น เปรียบเหมือนน้ำที่เดือดพล่าน ถ้าจิตครุ่นคิดปองร้ายผู้อื่นอยู่ ฌานจิตก็จะเกิดไม่ได้ จึงต้องใช้ปัดข่มธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฌานจิตนี้

๓. **ถีนมิตถนิวรณ์** คือ ความหดหู่ ความท้อถอยไม่ใส่ใจเป็นอันดีต่ออารมณ์ที่เพ่งนั้นเปรียบเหมือนน้ำที่มีจอกมีแหนปิดบังอยู่ ถ้าจิตใจเกิดความท้อถอยไม่ใส่ใจต่ออารมณ์ที่กำลังเพ่งอยู่ ฌานย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ต้องใช้วิตกข่มธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้

๔. **อุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์** คือ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ซึ่งเปรียบเหมือนน้ำที่ถูกลมพัดกระเพื่อมอยู่เสมอ ถ้าจิตใจยังนึกคิดในเรื่องราวต่าง ๆ อยู่ จิตก็จะไม่สามารถที่จะเข้าถึงฌานได้ ต้องใช้สุขขมอุทธัจจกุกกุกจนิวรณ์อันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้

๕. **วิจิกิจฉานิวรณ์** คือ ความลังเลสงสัยไม่แน่ใจ เปรียบเหมือนน้ำที่ขุ่นเป็นต้มหรือน้ำที่ตั้งไว้ในที่มืด ถ้าเกิดลังเลไม่แน่ใจอยู่ตราบใด ก็จะเป็นเหตุให้เข้าถึงฌานไม่ได้ตราบนั้น ต้องใช้วิจารณ์ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อฌานนี้เสีย

เมื่อได้ข่มนิวรณ์ที่เป็นปฏิปักษ์ธรรมที่ขัดขวางมิให้เกิดฌานได้เมื่อใด ฌานจิตจึงจะเกิดขึ้นได้เมื่อนั้น ถ้า นิวรณ์ทั้ง ๕ นี้ ยังคงมีอยู่ประการใดประการหนึ่งเพียงประการเดียว ฌานจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เหตุนี้ วิตกวิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา จึงสำคัญยิ่งที่เป็นปัจจัยให้เกิดฌานจิต ดังนั้นจึงเรียกธรรม ๕ ประการนี้ว่า เป็น **องค์ฌาน** เพราะเป็นองค์สำคัญที่ทำให้เกิดฌานจิต กล่าวคือ

วิตก	ทำหน้าที่	ข่มถีนมิตถนิวรณ์
วิจารณ์	"	ข่มวิจิกิจฉานิวรณ์
ปิติ	"	ข่มพยาบาทนิวรณ์
สุข	"	ข่มอุทธัจจนิวรณ์
เอกัคคตา	"	ข่มกามฉันทนิวรณ์

การข่มนิวรณ์ด้วยองค์ของฌานทั้ง ๕ มีดังนี้

๑. **วิตก** คือการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เริ่มแรกทำฌานต้องมีสิ่งสำหรับเพ่ง เป็นต้นว่าใช้ดินมาทำกสิณแล้ว ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์คือการเพ่งดวงกสิณโดยไม่ให้จิตใจไปนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ ถ้าจิตนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ อยู่ จิตก็จะตกไปจากการเพ่งดวงกสิณ ต้องยกจิตขึ้นสู่การเพ่งใหม่ จิตจะต้องเพ่งอยู่กับดวงกสิณตลอดเวลา เมื่อจิตเกิดความท้อถอย ความมัวง (ถีนมิตถะ) ก็จะเข้าครอบงำจิตใจได้ (วิตกเจตสิกข่มถีนมิตถเจตสิก)

๒. **วิจารณ์** คือการประคองจิตให้มั่นคงอยู่ในอารมณ์ที่เพ่ง เมื่อวิตกยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ที่เพ่งแล้ว วิจารณ์ก็ประคองจิตไม่ให้ตกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง เหมือนการดลไปในอากาศของนก (วิตกเหมือนการกระพือปีกของนก) ดังนั้น ผู้ปฏิบัติควรทำจิตใจให้ตั้งมั่นไม่ให้เกิดความล่งเลิงสยเกิดขึ้นในจิตใจ ว่าการเพ่งเช่นนี้จะได้อารมณ์จริงหรือถ้าเกิดล่งเลิง (วิจิกิจฉา) จิตก็จะตกไปจากอารมณ์ที่เพ่ง

๓. **ปีติ** คือความปลื้มปิติ อิ่มเอิบใจในการเพ่งอารมณ์ เมื่อได้ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ต้องประคองจิตให้มั่นโดยปราศจากการทอดยถและล่งเลิง ความปลื้มปิติอิ่มเอิบใจย่อมเกิดขึ้น ขณะที่จิตมีปีติปลื้มปิติอิ่มเอิบใจอยู่นั้น ก็จะไม่มีความพยายามมุ่งร้ายหรือชวนเคืองใจเข้ามาแทรกแซงได้

ปีติ ความปลื้มปิติอิ่มเอิบใจ มี ๕ ประการ คือ

- ๑) สุขทกปีติ ปลื้มปิติ เล็กน้อย พอรู้สึกขลุ่ย
- ๒) ชณิกาปีติ " ชั่วขณะ เกิดขึ้นบ่อยๆ
- ๓) โลกกันติกาปีติ " ถึงกับตัวโยกตัวโคลง
- ๔) อุพเพงคาปีติ " จนตัวลอย
- ๕) ผรณาปีติ " จนอิ่มเอิบซาบซ่านไปทั่วกายและใจ

ปีติที่เป็นองค์ฌานที่สามารถข่มพยายามนิวรณ์ได้นั้น ต้องถึงผรณาปีติ ส่วนปีติอีก ๔ ไม่นับว่าเป็นองค์ฌาน เพราะยังเป็นของหยาบและมีกำลังน้อยอยู่

๔. **สุข** ในองค์ฌานหมายถึงความสุขใจหรือโสมนัสเวทนา เมื่อยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้วประคองให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์จนปีติเกิดเช่นนี้แล้ว สุขก็ย่อมเกิดตามมา ความสุขก็คือความสงบที่ปราศจากความฟุ้งซ่านรำคาญใจนั่นเอง

๕. **เอกัคคตา** คือจิตที่มีสมาธิแน่วแน่ในอารมณ์เดียว คือจะแน่วแน้อยู่ในอารมณ์ที่เพ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เอกัคคตามี ๓ ระดับ คือ

- ๑) ชณิกสมาธิ หรือปริกรรมสมาธิ คือจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ได้ชั่วขณะหรือเป็นสมาธิขณะปริกรรมว่าปฐวี ฯ เป็นต้น
- ๒) อุปะการสมาธิ คือจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใกล้จะได้ฌาน
- ๓) อัปปนาสมาธิ คือจิตที่ตั้งมั่นหรือแน่วแน่อยู่ในอารมณ์ที่กำหนด ไม่ซัดส่ายไปไหน ก็เลสไม่สามารถรบกวนได้และอัปปนาสมาธิก็คือฌานจิตที่เป็นอัปปนาเกิดขึ้นแล้ว

การข่มนิวรณ์ด้วยอำนาจแห่งองค์ฌานนี้ เรียกว่า **วิกขัมภนบหาน** เป็นการประหาณไว้ได้นานตราบเท่าที่ฌานยังไม่เสื่อม เปรียบประดุจหินทับหญ้า ถ้าไม่ยกหินออก หญ้าก็งอกขึ้นไม่ได้ฉันใด ถ้าฌานยังไม่เสื่อมนิวรณ์ก็ไม่มีโอกาสจะงอกขึ้นได้ฉันนั้น หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า นิวรณ์กำเริบขึ้นได้เมื่อใด ฌานก็จะเสื่อมไปได้เมื่อนั้น

ประเภทแห่งฌาน

ตามนัยแห่งพระอภิธรรม จำแนกประเภทของฌานไว้ ๕ ฌาน เรียกชื่อว่า **ฌานปัญจกนัย** ฌานทั้ง ๕ นี้ ได้แก่

ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕ คือ	วิตก	วิจารณ์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ทุติยฌาน	" ๔ คือ	-	วิจารณ์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ตติยฌาน	" ๓ คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
จตุตถฌาน	" ๒ คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
ปัญจฌาน	" ๒ คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

แต่ตามนัยแห่งพระสูตรตันตปิฎก คือตามแนวแห่งพระสูตร จำแนกประเภทแห่งฌานออกเป็นฌาน ๔ เรียกว่า ฌานจตุคนัย ดังนี้

ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕	คือ	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	
ทุติยฌาน	"	๓	คือ	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา
ตติยฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	สุข	เอกัคคตา
จตุตถฌาน	"	๒	คือ	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา

เหตุที่ทุติยฌานตามนัยแห่งพระอภิธรรมละวิตกได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งต่างจากทุติยฌานตามนัยแห่งพระสูตรตันตปิฎกที่ละวิตกและวิจาร์ได้พร้อมๆ กัน เป็นเพราะว่าการละวิตกและวิจาร์ได้ในเวลาเดียวกันสามารถกระทำได้เฉพาะผู้ปฏิบัติที่เป็นตติยบุคคล (ผู้รู้เร็ว) เท่านั้น

เหตุนี้ทางพระสูตรจึงแสดงว่า รูปฌานมี ๔ อรูปฌานมี ๔ รวมเป็นฌาน ๘ และเมื่อกล่าวโดยการเข้าฌานสมาบัติจะเรียกว่าสมาบัติ ๘

ทางพระอภิธรรมแสดงว่า รูปฌานมี ๕ อรูปฌานมี ๔ รวมเป็นฌาน ๙ หรือสมาบัติ ๙

ปฐมฌานจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ฌานคือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา ครบทั้ง ๕ เพื่อข่มนิวรณ์ทั้ง ๕ ให้สงบราบคาบ แต่หลังจากที่เข้าปฐมฌานได้อย่างชำนาญแล้ว นิวรณ์ทั้ง ๕ ที่เคยเป็นปฏิปักษ์กับฌานจิตก็จะอ่อนกำลังลงจนไม่สามารถเข้าแทรกแซงได้เพราะถูกข่มไว้ด้วยอำนาจของปฐมฌานจิต เมื่อมาถึงตอนนี้อหากผู้ปฏิบัติต้องการได้ฌานที่สูงขึ้นไปก็จะต้องละองค์ฌานเบื้องต่ำ อันได้แก่ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข ตามลำดับ ฌานจิตก็จะเลื่อนสูงขึ้นตามลำดับเช่นกัน

รูปาวจรจิต มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๕ ดวง ได้แก่

- รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง คือปฐมฌานกุศล - ปัญจฌานกุศล
- รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง คือปฐมฌานวิบาก - ปัญจฌานวิบาก
- รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง คือปฐมฌานกิริยา - ปัญจฌานกิริยา

รูปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการบำเพ็ญสมาธิหรือสมถภาวนา ในตอนแรกย่อมเป็นมหากุศลจิต แต่เมื่อเจริญภาวนาไปจนได้สมาธิแนบแน่นเป็นอัปนาสมาธิแล้ว จิตจึงเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิต ที่เกิดพร้อมกันกับองค์ฌาน ๕ มี ๕ ดวง คือ

รูปาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานกุศล (ฌานที่ ๑)
" ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานกุศล (ฌานที่ ๒)
" ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานกุศล (ฌานที่ ๓)
" ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานกุศล (ฌานที่ ๔)
" ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานกุศล (ฌานที่ ๕)

รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ที่ทำหน้าที่เกิด (ปฏิสนธิ) ในรูปภูมิ คือเป็นจิตของรูปพรหมในพรหมโลก มีจำนวน ๕ ดวง เท่ากับรูปาวจรกุศลจิต คือ

รูปาวจรวิบากจิต	ดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานวิบาก
"	ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานวิบาก
"	ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานวิบาก
"	ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานวิบาก
"	ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานวิบาก

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปฌาน มีลักษณะเช่นเดียวกับรูปาวจรกุศลจิต แต่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์เท่านั้น จึงชื่อว่า รูปาวจรกิริยาจิต เพราะไม่มีผลเป็นวิบากจิตในอนาคต มี ๕ ดวง คือ

รูปาวจรกิริยาจิต	ดวงที่ ๑	จิตเกิดพร้อมด้วย	วิตก	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นปฐมฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๒	"	-	วิจาร์	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นทุติยฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๓	"	-	-	ปีติ	สุข	เอกัคคตา	เป็นตติยฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๔	"	-	-	-	สุข	เอกัคคตา	เป็นจตุตถฌานกิริยา
"	ดวงที่ ๕	"	-	-	-	อุเบกขา	เอกัคคตา	เป็นปัญจฌานกิริยา

อรูปราวจรจิต

อรูปราวจรจิต คือจิตที่มีอารมณ์อันปราศจากรูป (มีบัญญัติและนามเป็นอารมณ์)

ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานจนได้รูปฌานขั้นที่ ๕ แล้ว หากปรารถนาที่จะเจริญฌานสมาบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีกก็ต้องเจริญอรูปราวจรอีก ๔ ขั้นแต่ละขั้นมีลักษณะ ดังนี้

อรูปราวจรขั้นที่ ๑ ชื่อว่า อากาสาัญญาจตณฌาน ผู้ปฏิบัติจะเพ่งอากาศที่ว่างเปล่าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน อารมณ์เช่นนี้เรียกว่า กสิณุคฆาฎิมาภาสบัญญัติ

อรูปราวจรขั้นที่ ๒ ชื่อว่า วิญญาณัญญาจตณฌาน ผู้ปฏิบัติจะน้อมนำเอาฌานจิตที่เกิดในอรูปราวจรขั้นที่ ๑ คือ อากาสาัญญาจตณฌานจิต มาเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน

อรูปราวจรขั้นที่ ๓ ชื่อว่า อากิญจัญญาจตณฌาน เมื่อผู้ปฏิบัติได้เจริญวิญญาณัญญาจตณฌาน บ่อยๆ จนชำนาญ ก็จะรู้สึกขึ้นมว่าอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดก็ดี หรือ วิญญาณ คือตัวรู้ว่า อากาศนั้นไม่มีที่สิ้นสุดก็ดี จริงๆ แล้วก็คือความไม่มีอากาสาัญญาจตณฌานที่เป็นอารมณ์ของวิญญาณัญญาจตณฌาน ผู้ปฏิบัติ จึงน้อมเอาสภาพที่ไม่มีอากาสาัญญาจตณฌานเช่นนี้มาเป็นอารมณ์ ในการเจริญกรรมฐานเรียกว่า นัตถิกาวบัญญัติ

อรูปราวจรขั้นที่ ๔ ชื่อว่า เนวสัณญานาสัณญายตณฌาน ผู้ปฏิบัติจะน้อมเอาความสงบอันประณีตละเอียดอ่อนของฌานจิต ที่เกิดในอรูปราวจรขั้นที่ ๓ คือ อากิญจัญญาจตณฌานจิต มาเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน

อรูปราวจรจิต หรือ อรูปจิต หรือ อรูปฌาน ซึ่งมี ๔ ขั้น หรือ ๔ ฌานนี้ แต่ละฌานจะแตกต่างกันที่ลักษณะของอารมณ์เท่านั้น ส่วนองค์ฌานนั้นเหมือนกันทั้งหมด คือมีเพียงอุเบกขา กับเอกัคคตาเท่านั้น เช่นเดียวกับองค์ฌานของรูปาวจรปัญจฌาน (รูปฌานที่ ๕) ดังนั้น จึงถือว่า อรูปฌานเป็น ปัญจฌาน ด้วย

อรูปราวจรจิต มี ๑๒ ดวง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. อรูปาวจรกุศลจิต มี ๔ ดวง
๒. อรูปาวจรวิบากจิต มี ๔ ดวง
๓. อรูปาวจรกิริยาจิต มี ๔ ดวง

อรูปราวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่เข้าอรูปราวจรขั้นต่างๆ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

๑. อากาสาัญญาจตณกุศลจิต
๒. วิญญาณัญญาจตณกุศลจิต
๓. อากิญจัญญาจตณกุศลจิต
๔. เนวสัณญานาสัณญายตณกุศลจิต

อรุปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอรุปาวจรกุศลจิต ซึ่งจะนำไปเกิดเป็นอรุปพรหมโลกชั้นต่างๆ ตามกำลังของอรุปาวจรกุศลจิต มีจำนวน ๔ ดวงเช่นกัน คือ

๑. อากาสาัญญาตนะวิบากจิต
๒. วิญญาณัญญาตนะวิบากจิต
๓. อากิญจัญญาตนะวิบากจิต
๔. เนวสัณญานาสัญญาตนะวิบากจิต

อรุปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ ในขณะที่ท่านกำลังเข้าอรุปฌาน เพราะการกระทำใดๆของท่านไม่มีวิบากอีกต่อไป จึงเรียกจิตทุกประเภทที่เกิดกับพระอรหันต์ว่า **กิริยาจิต** ซึ่งแท้จริงแล้วอรุปาวจรกิริยาจิตนั้นก็คือ อรุปาวจรกุศลจิตนั่นเอง ดังนั้นอรุปาวจรกิริยาจิต จึงมี ๔ ดวง เช่นกัน คือ

๑. อากาสาัญญาตนะกิริยาจิต
๒. วิญญาณัญญาตนะกิริยาจิต
๓. อากิญจัญญาตนะกิริยาจิต
๔. เนวสัณญานาสัญญาตนะกิริยาจิต

การปฏิบัติทางจิตในสายสมาธิ หรือสมถกรรมฐาน มีสูงสุดเพียงเท่านี้คือ มีรูปฌาน ๕ อรุปฌาน ๔ รวมเรียกว่า **สมาบัติ ๙** ถ้านับรูปฌาน ๔ ตามนัยแห่งพระสูตรก็จะเป็นรูปฌาน ๔ อรุปฌาน ๔ รวมเรียกว่า **สมาบัติ ๘** นั่นเอง

ทั้งสมาบัติ ๙ หรือสมาบัติ ๘ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้เคยศึกษามาแล้วในสำนักของดาบสทั้ง ๒ ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงอำลาจากดาบสทั้ง ๒ มาแสวงหาทางพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทางจิตในสายสมาธิ (สมถกรรมฐาน) เพียงอย่างเดียวนั้น จึงไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ ต้องเจริญสติปัฏฐาน หรือที่เรียกว่า **วิปัสสนากรรมฐาน** เท่านั้น จึงจะเป็นหนทางพ้นทุกข์ถึงซึ่งสันติสุข คือ **พระนิพพาน** ได้

โลกุตตรจิต

โลกุตตร	มาจากคำว่า	โลก + อุตตร
โลก	หมายถึง	กามโลก (กามภุมิ) รูปโลก (รูปภุมิ) และอรุปโลก (อรุปภุมิ)
อุตตร	หมายถึง	เหนือ หรือพ้น
โลกุตตร	หมายถึง	ธรรมที่เหนือโลกทั้ง ๓ ธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ อันหมายถึงนิพพาน

ดังนั้น **โลกุตตรจิต** จึงหมายถึง จิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ **โลกุตตรจิต** นั้นมี ๒ ชนิด คือ

ชาติกุศล เรียกว่า **โลกุตตรกุศลจิต** หรือ **มรรคจิต** มีจำนวน ๔ ดวง

ชาติวิบาก เรียกว่า **โลกุตตรวิบากจิต** หรือ **ผลจิต** มีจำนวน ๔ ดวง เช่นกัน รวมเป็น **โลกุตตรจิต ๘ ดวง**

โลกุตตรกุศลจิต หรือมัคคจิต ๔ ดวง

โลกุตตรกุศลจิต หรือ อีกนัยหนึ่ง เรียกว่า มัคคจิต เป็นจิตที่จากโลก เป็นจิตที่ประหามอนุสัยกิเลส เป็นสมุจเฉทปหาน กล่าวโดยย่อ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

๑. โสตาปัตติมัคคจิต
๒. สกทาคามีมัคคจิต
๓. อนาคามีมัคคจิต
๔. อรหัตตมัคคจิต

โลกุตตรวิบากจิต หรือผลจิต ๔ ดวง

โลกุตตรวิบากจิต หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ผลจิต เป็นจิตที่เป็นผลของโลกุตตรกุศลจิต เป็นจิตที่พ้นจากโลก เป็นจิตที่ประหามแล้วซึ่งอนุสัยกิเลสเป็นปฏิบัติสัมภพปหาน คือละได้โดยสงบ

เมื่อมัคคจิตเกิดขึ้นและดับลงแล้ว ผลจิตก็จะเกิดติดต่อกันทันทีทันใดโดยไม่มีระหว่างกัน คือไม่มีจิตใดเกิดขึ้นมาคั่นเลย ดังนั้นจึงเรียกมัคคจิตว่า อกาลิโก เพราะเป็นเหตุให้ผลจิตเกิดขึ้นในปัจจุบันทันที ไม่ต้องรอกาลรอเวลาเลย

ผลจิต ๔ เมื่อกกล่าวโดยย่อ มีจำนวน ๔ ดวง คือ

๑. โสตาปัตติผลจิต
๒. สกทาคามีผลจิต
๓. อนาคามีผลจิต
๔. อรหัตตผลจิต

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิต	เกิดขึ้นแก่บุคคลใด	โสตาปัตติผลจิต	จะเกิดแก่บุคคลนั้นทันที	เป็น	โสตาบันบุคคล
เมื่อสกทาคามีมัคคจิต	"	สกทาคามีผลจิต	"	"	สกทาคามีบุคคล
เมื่ออนาคามีมัคคจิต	"	อนาคามีผลจิต	"	"	อนาคามีบุคคล
เมื่ออรหัตตมัคคจิต	"	อรหัตตผลจิต	"	"	อรหันตบุคคล

การประหามกิเลส

กิเลสทั้งหมดจะเข้าประกอบเฉพาะกับกุศลจิตเท่านั้น ดังนั้นการประหามกิเลสก็คือ การประหามอกุศลจิต ทั้ง ๑๒ ดวงนั่นเอง กิเลสแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ การประหามกิเลสแต่ละระดับจะต้องใช้วิธีการที่แตกต่างกันดังนี้

๑. **วิติกมมกิเลส** คือ กิเลสอย่างหยาบ ที่แสดงออกมาทางกาย หรือทางวาจา กิเลสชั้นนี้ระงับไว้ได้ด้วยศีล สงบได้เป็นครั้งคราวขณะที่ยังมีการรักษาศีลอยู่ การประหามในลักษณะนี้เรียกว่า **ตหังคปหาน**

๒. **ปริยฎฐานกิเลส** คือ กิเลสอย่างกลาง ที่เกิดอยู่ภายในใจไม่ถึงกับแสดงออกมาทางกาย หรือวาจา ตัวเองรู้ได้ ผู้อื่นบางทีก็รู้ บางทีก็ไม่รู้ กิเลสชนิดนี้สามารถข่มไว้ได้ด้วยอำนาจของสมาธิ (อัปนาสมาธิ) เป็นเวลานานต่อราบเท่าที่สมาธิยังไม่เสื่อม การประหามในลักษณะนี้เรียกว่า **วิกขัมภนปหาน**

๓. **อนุสัยกิเลส** คือกิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของตนเอง และผู้อื่นก็ไม่สามารถรู้ได้ นอกจากพระพุทธองค์เท่านั้น ต้องประหารด้วยปัญญาในมัคคจิตทั้ง ๔ อันเป็นการประหารได้โดยสิ้นเชิง และจะไม่กลับมาขึ้นอีก การประหารในลักษณะนี้เรียกว่า **สมุจเฉทพหาน**

โสดาปัตติมัคคจิต ประหารโลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย

สกทาคามีมัคคจิต ประหารกิเลสที่เหลือให้มีกำลังเบาบางลง

อนาคามีมัคคจิต ประหารโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

อรหัตตมัคคจิต ประหารโลภมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และ
โมหมูลจิตที่ประกอบด้วย ความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง

รวมมัคคจิต ๔ ดวง ประหารอกุศลจิตได้ ๑๒ ดวง จึงไม่มีโอกาสเกิดขึ้นอีกเลย เพราะถูกประหารอย่างสิ้นเชิง ด้วยมัคคจิตทั้ง ๔ เหมือนกับการถอนรากถอนโคนต้นไม้ ไม่มีโอกาสที่จะงอกขึ้นมาได้อีก
(ดูภาพประกอบ การจำแนกโลกุตตรจิตโดยพิสดาร ๔๐ ดวง ที่แนบข้างท้าย)

ผลของการประหารกิเลส

๑. เมื่อโสดาปัตติมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด โสดาปัตติผลจิต ก็เกิดขึ้นกับบุคคลนั้นขึ้นมาทันที ชื่อว่าเป็น **โสดาบันบุคคล** หรือ **เสขบุคคล** คือบุคคลที่จะต้องศึกษาเพียรพยายามประหารกิเลสส่วนที่เหลือต่อไปอีก ซึ่งต้องใช้เวลาอีกไม่เกิน ๗ ชาติ จึงจะประหารกิเลสได้หมด แล้วจึงจะบรรลุเป็นพระอรหันต์

โสดาบันบุคคลมี ๓ ประเภทคือ

- ๑) **เอกพีชีโสดาบัน** คือ โสดาบันที่จะเกิดอีกชาติเดียว ก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะมีอินทรีย์แก่กล้าแล้ว
- ๒) **โกลังโกลโสดาบัน** คือ โสดาบันที่จะต้องเกิดอีก ๒-๖ ชาติ ก็จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้มีอินทรีย์ไม่แก่กล้านัก คือปานกลาง
- ๓) **สัตตักขัตตุปรมโสดาบัน** คือ โสดาบันจะต้องเกิดอีก ๗ ชาติ จึงจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้มีอินทรีย์อ่อน

เหตุที่พระโสดาบันต้องแบ่งเป็น ๓ ประเภท เนื่องจากการอบรมอินทรีย์ ๕ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา มาไม่เท่ากัน คือ อย่างแรงกล้า ปานกลาง และอย่างอ่อน อย่างไรก็ตาม พระโสดาบันทั้ง ๓ ประเภทนี้ จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ชื่อว่า ได้ปิดประตูอบายได้อย่างแน่นอนแต่จะไปเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง แต่ก็ยังมีพระโสดาบันอีกประเภทหนึ่ง ที่มีอัธยาศัยยินดีพอใจในการท่องเที่ยวไปในวัฏฏะจนครบ ๗ ชาติ เรียกว่า **วัฏฏภีรตโสดาบัน** จะไปเกิดในเทวโลกทั้ง ๖ ตลอดจนอกนิฏฐพรหม เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี วิสาขมหาอุบาสิกา ท้าวสักกเทวราช เป็นต้น

๒. เมื่อสกทาคามีมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด สกทาคามีผลจิตย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น ทำให้สำเร็จเป็นสกทาคามีบุคคล สามารถเข้าเสวยวิมุตติสุข (ความสุขที่เกิดจากผลของการประหารกิเลสของสกทาคามีมัคคจิต) ขณะเข้าผลสมาบัติได้ ซึ่งจะกลับมาเกิดในมนุษย์โลกอีกเพียงครั้งเดียว และสำเร็จเป็นพระอรหันต์

พระสกทาคามีบุคคลมี ๕ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหัตต์
๒. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหัตต์
๓. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก ไปเกิดบนเทวโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหัตต์
๔. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก มาเกิดในมนุษยโลก แล้วทำความเพียรจนสำเร็จพระอรหัตต์
๕. ผู้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในมนุษยโลก ไปเกิดบนเทวโลก แล้วกลับมาเกิดในมนุษยโลก อีกครั้งหนึ่งทำความเพียรแล้วบรรลุพระอรหัตต์

๓. เมื่อพระอนาคามีมัคคจิต เกิดขึ้นแก่บุคคลใด อนาคามีผลจิตย่อมเกิดแก่บุคคลนั้นทันที สำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคล ซึ่งจะไม่มาเกิดใหม่ในมนุษยโลกอีก จะไปเกิดในสุทธาวาสภูมิ ๕ คือ อวิหา อตีปภา สุกตสสา สุกตสี อกนิฏฐา หรือจะไปเกิดในรูปภูมิ ๑๐ ที่นอกจากสุทธาวาส ๕ สัตถุญญัตตภูมิ ๑ และอรุณภูมิ ๔

พระอนาคามี มี ๕ ประเภท คือ

- ๑) พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหัตต์ แล้วนิพพานในกึ่งแรกของอายุในภูมินั้น
- ๒) พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหัตต์ แล้วนิพพานในกึ่งหลังของอายุในภูมินั้น
- ๓) พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหัตต์โดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก แล้วนิพพาน
- ๔) พระอนาคามี ที่เกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรลุพระอรหัตต์ ต้องใช้ความเพียรมาก แล้วนิพพาน
- ๕) พระอนาคามี เกิดในสุทธาวาสตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ถึงชั้นที่ ๕ ตามลำดับ แล้วเข้านิพพานในชั้นที่ ๕ นั้น

๔. เมื่ออรหัตตมัคคจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลใด อรหัตตผลจิต ก็จะบังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นทันที เป็นพระอรหัตต์ ซึ่งเป็นการประหาณกิเลสขั้นสุดท้าย คือโลกมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง เป็นการประหาณอกุศลจิต ๑๒ ครบถ้วน อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ก็จะหมดไปโดยสิ้นเชิงด้วยเพราะไม่มีที่จะอาศัยเกิด (อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง จะประกอบกับอกุศลมูลจิต ๑๒ ดวง เท่านั้น)

พระอรหัตต์

พระอรหัตต์ เรียกได้หลายชื่อตามลักษณะและความหมายต่าง ๆ ดังนี้

การเรียกชื่อพระอรหัตต์ เรียกได้ ๔ ชื่อ ซึ่งเป็นการเรียกชื่อตามคุณลักษณะ ดังนี้

๑. พระอรหัตต์	หมายถึง	ผู้บริสุทธิ์จากกิเลส
๒. พระชินาสพ	"	ผู้สิ้นแล้วซึ่งอาสวกิเลส
๓. อเสขบุคคล	"	ผู้ไม่ต้องศึกษา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ต่อไปอีก
๔. วิตราคะ	"	ผู้สาร์อภราคะแล้ว

พระอรหันต์ ๒ ประเภท (แบ่งตามลักษณะของการหลุดพ้นจากอาสวกิเลส)

- ๑. ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการเจริญวิปัสสนา
- ๒. เจโตวิมุตติ " " โดยการเจริญสมถและวิปัสสนา

พระอรหันต์ ๓ ประเภท (แบ่งตามลักษณะระยะเวลาการสร้างบารมี)

- ๑. พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้
- ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า " " ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่สอนผู้อื่นให้รู้ตามไม่ได้
- ๓. พระอรหันต์สาวก " " พระอรหันต์โดยทั่วไป แบ่งตามความสามารถออกได้อีก ๓ ประเภท คือ
 - ก. ปกติสาวก หมายถึง พระสาวก หรือพระอรหันต์ทั่วไป
 - ข. มหาสาวก " " พระสาวกผู้ใหญ่ผู้ไกลชิดพระพุทธเจ้า ๘๐ รูป ส่วนมากจะได้รับการยกย่องว่าเป็น **เอตทัคคะ** (ความเป็นเลิศ)
 - ค. อัคคสาวก " " พระโมคคัลลาน์ ซึ่งเป็นอัคคสาวกเบื้องซ้ายและพระสารีบุตร พระอัคคสาวกเบื้องขวาซึ่งจะเห็นในโบสถ์ที่ยืนอยู่ด้านซ้ายและขวาของพระประธาน

อรหันต์ ๒ ประเภท (แบ่งตามลักษณะปัญญาที่รู้พิเศษ)

- ๑. พระอรหันต์ผู้มีปฏิสัมภิทาญาณ ๔ คือ
 - ๑) อັถตปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานรู้ในผลทั้งปวงที่มาจากเหตุ
 - ๒) อัสมปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานรู้ในเหตุที่ทำให้บังเกิดผล
 - ๓) นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานในภาษาที่มาของผลและเหตุทั้งปวง
 - ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปัญญาที่แตกฉานในธรรม ๓ ประการข้างต้น มีความคล่องแคล่ว ว่องไว ฉียบแหลมคมคาย
- ๒. พระอรหันต์ผู้ไม่มีปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ดังกล่าวข้างต้น

อภิญญา ๓ อภิญญา ๖ (วิชา ๓ วิชา ๖)

อภิญญา ๖ คือ

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติได้
- ๒) ทิพพจักขุญาณ หรือ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์และรู้ว่าตายแล้วไปเกิดที่ไหน
- ๓) อาสวกขยญาณ รู้วิธีทำกิเลสให้หมดไป
- ๔) ปริจิตตวิชานน หรือ เจโตปริยญาณ รู้จิตใจผู้อื่น
- ๕) ทิพพโสดญาณ หูทิพย์
- ๖) อิทธีวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

ตารางจำแนกจิต ๑๒๑ ออกเป็น ๙ ประเภท

(โดยเกณฑ์ทั้ง ๙)

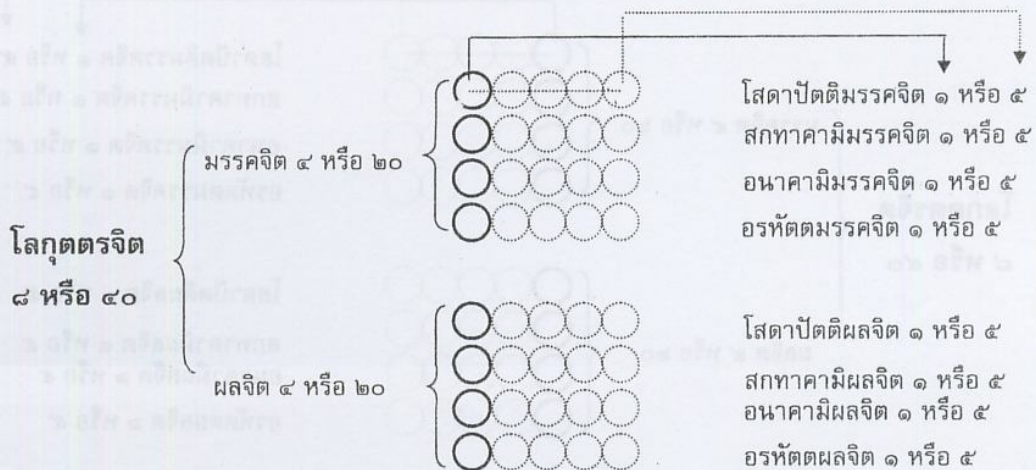
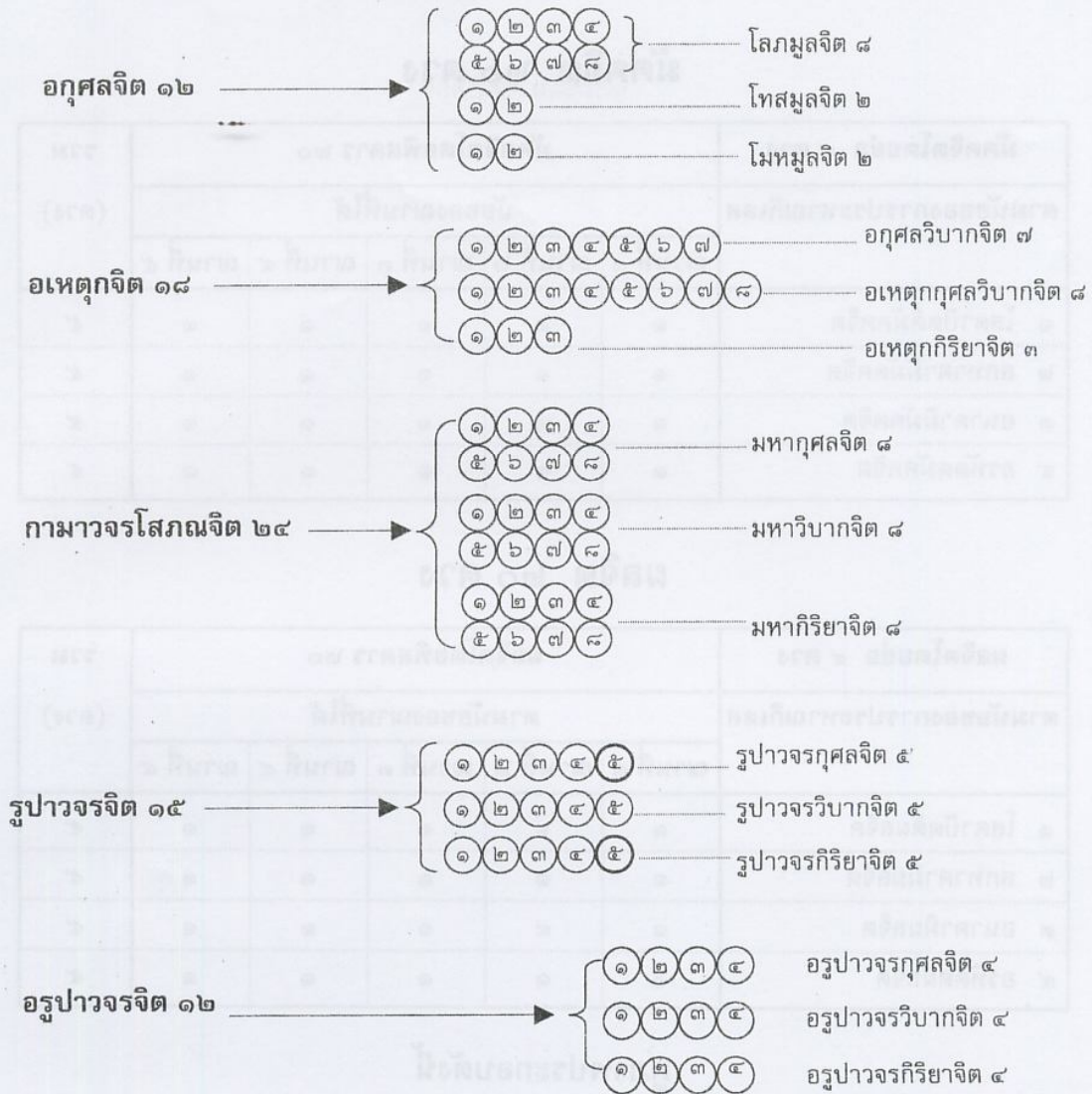
๑. โดยชาติ มี 4 คือ	๒. โดยภูมิ มี 4 คือ	๓. โดยโสภณ มี 2 คือ
๑. อกุศลชาติ คือ อกุศลจิต ๑๒ ๒. กุศลชาติ คือ กุศลจิต ๓๗ ๓. วิบากชาติ คือ วิบากจิต ๕๒ ๔. กิริยาชาติ คือ กิริยาจิต ๒๐	๑. กามภูมิ คือ กามจิต ๕๔ ๒. รูปภูมิ คือ รูปาวจรจิต ๑๕ ๓. อรูปภูมิ คือ อรูปาวจรจิต ๑๒ ๔. โลกุตตรภูมิ คือ โลกุตตรจิต ๔๐	๑. อโสภณจิต ๓๐ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ ๒. โสภณจิต ๙๑ คือ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๔๐

๔. โดยโลก มี 2 คือ	๕. โดยเหตุ มี 2 คือ	๖. โดยฌาน มี 2 คือ
๑. โลกีย์จิต มี ๘๑ ๒. โลกุตตรจิต มี ๔๐	๑. อเหตุกจิต ๑๘ ๒. สเหตุกจิต ๑๐๓	๑. อฌานจิต ๕๔ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ๒. ฌานจิต ๖๗ ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๔๐

๗. โดยเวทนา มี 5 คือ	๘. โดยสัมปโยค มี 2 คือ	๙. โดยสังขาร มี 2 คือ
๑. สุขเวทนา ๑ ได้แก่ สุขสหคตกายวิญญานจิต ๑ ๒. ทุกขเวทนา ๑ ได้แก่ ทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑ ๓. โสมนัสเวทนา ๖๒ ๔. โทมนัสเวทนา ๒ ได้แก่ ไทสมูลจิต ๒ ๕. อุเบกขาเวทนา ๕๕	๑. สัมปยุตตจิต มี ๘๗ ๒. วิปยุตตจิต มี ๓๔	๑. อสังขาริกจิต มี ๓๗ ๒. สังขาริกจิต มี ๘๔

รูปแสดงลักษณะของจิตซึ่งมีทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ แบบ (ดวง*)

กามาวจรจิต ๕๔

* จิตเป็นนามธรรมจึงไม่มีรูปร่างสีกลิ่นรส ที่เขียนเป็นดวงกลมๆ นั้นเป็นการสมมุติเพื่อสื่อให้เข้าใจกันได้เท่านั้น จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะจะมีลักษณะไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งใน ๘๙ หรือ ๑๒๑ แบบนี้เท่านั้น

โลกุตตรจิตโดยพิสดาร ๔๐ ดวง

โลกุตตรจิตโดยพิสดารนั้น คือโลกุตตรจิตโดยย่อ ๘ ดวง นั้นเอง แต่นำไปจำแนกตามฌานที่ได้ ดังตารางต่อไปนี้

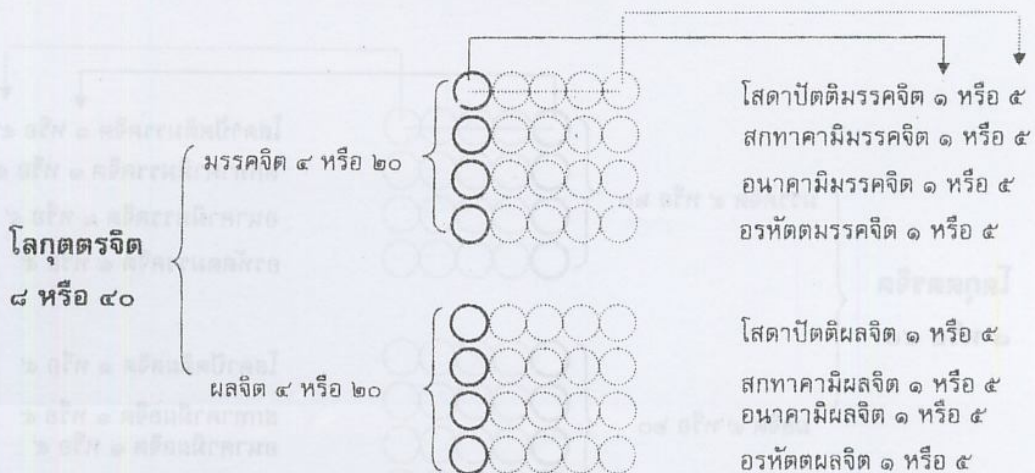
มัคคจิต ๒๐ ดวง

มัคคจิตโดยย่อ ๔ ดวง	มัคคจิตโดยพิสดาร ๒๐					รวม (ดวง)
	นัยของฌานที่ได้					
	ฌานที่ ๑	ฌานที่ ๒	ฌานที่ ๓	ฌานที่ ๔	ฌานที่ ๕	
๑ โสตาปัตติมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๒ สกทาคามีมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๓ อนาคามีมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๔ อรหัตตมัคคจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕

ผลจิต ๒๐ ดวง

ผลจิตโดยย่อ ๔ ดวง	ผลจิตโดยพิสดาร ๒๐					รวม (ดวง)
	ตามนัยของฌานที่ได้					
	ฌานที่ ๑	ฌานที่ ๒	ฌานที่ ๓	ฌานที่ ๔	ฌานที่ ๕	
๑ โสตาปัตติผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๒ สกทาคามีผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๓ อนาคามีผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕
๔ อรหัตตผลจิต	๑	๑	๑	๑	๑	๕

ดูภาพประกอบดังนี้

* จิตเป็นนามธรรมจึงไม่มีรูปร่างสีกลิ่นรส ที่เขียนเป็นดวงกลมๆ นั้นเป็นการสมมุติเพื่อสื่อให้เข้าใจกันได้เท่านั้น จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะจะมีลักษณะไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งใน ๘๔ หรือ ๑๒๑ แบบนี้เท่านั้น